

Людмила Филипович

Народилася 1956 року у Чернівцях. Закінчила аспірантуру та докторантуру Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Завідуюча відділом філософії та історії релігії ІФ НАНУ та Віце-президент ГО «Українська асоціація релігієзнавців» (УАР). Доктор філософських наук, професор. Є автором праць: «Релігія і нація в суспільному житті України і світу» (наукова монографія), «The Role of Religion for the Ukrainian nationalism», «Культура релігійного життя» (монографія), «Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення».

РЕЛІГІЙНІ ВИМІРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ: СУЧАСНІ НЕБЕЗПЕКИ

Національна ідея має разом з іншими і релігійні виміри. І це не тільки релігійні теорії нації чи національні релігії та церкви з їх етнізацією релігійного контенту. Сьогодні питання стоїть руба: ти, твоя церква (спільнота) «за» чи «проти» України? Найбільша проблема великої кількості українців, зокрема і віруючих, в тому, що вони досі не визначилися у своїх світоглядних пріоритетах, в соціально-політичних орієнтаціях. Чи не половина з них заблукала в такій простій системі координат: українська держава, український народ, українська мова як державна, українська помісна православна церква. Не знаєш, що у цьому виборі перемагає: телевізор чи холодильник. Від такої альтернативи подеколи стає моторошно. Бо ж тоді знецінюються всі ті змагання за незалежність, втрати і жертви, мрії та очікування. Життя втрачає духовний зміст, свою сакральність, богоданність, незнищенність, перетворюючись на існування, біологічне чи соціальне, але існування. Саме

тому людям потрібна ідея! ідея високого, духовного, неземного, надприродного — ідея Бога, ідея нації/спільноти, ідея спільного добробуту і щастя, ідея персональної гідності, тобто певна система соціокультурних і духовних орієнтирів, яка задає світоглядні та цілепокладаючі парадигми розвитку певній спільноті і конкретній людині, визначає їх ціннісні орієнтації.

Ця система як сукупність екзистенційно важливих ідей може виникати природним шляхом внаслідок отриманого досвіду виживання певної людської спільноти, а може задаватися останній її інтелектуальною і духовною елітою.

В умовах, коли сама національна ідея неодноразово змінювалася, переживаючи різні етапи свого розгортання та отримуючи різноманітні форми — від «Україна — для українців» (етнічна нація) до «Україна — спільний дім для багатьох народів, які здавна проживають на її території» (політична нація), вимальовувалася і кристалізувалася специфічна формула церковного (спільнотного) співжиття. Кожна історична доба по-своєму формулювала запити до націй і церков, особливо в періоди, коли поставали національні держави і формувалися державні нації. Саме такий час нині переживає Україна, в якій процес створення державної нації ще не завершився, а роль релігії в цьому виявляється надто неоднозначною.

Від 1991 року Україна неодноразово попадала в складні екзистенційні випробування, а зараз взагалі знаходиться в зоні особливого ризику, оскільки їй постійно загрожують як внутрішні, так і зовнішні небезпеки. Ці небезпеки стали як ніколи оголеними у зв'язку із агресією Росії проти України, метою якої є не стільки захоплення нашої території, фізичне знищення значної кількості українців, економічне послаблення країни, скільки створення ситуації хаосу, страху, розбрату, розділення, протистояння, боротьби тощо.

Якщо з цих позицій подивитися на релігійне життя сучасної України, то стане очевидним, що і ця сфера життя є полем боротьби проти українства, проти держави, проти її громадян. Україні загрожує намагання чужої держави насильно змінити вектор її розвитку, перекроїти карту релігійного життя, використовуючи

самі ж релігії і церкви. Російський вплив відчувається в діяльності не тільки Української православної церкви, а й протестантських громад, мусульманських об'єднань, язичницьких течій. Переважна більшість неорелігій також несуть в собі русифікаторський підтекст. Все це заважає процесу етнорелігійної ідентифікації, на який вступили українці 28 років тому і який ніяк не завершиться через втручання іноземних факторів. Крім того Росія прагне нав'язати своє патроналістське розуміння взаємин держави і церкви, запровадити владу однієї церкви, провести її фактичне одержавлення. Під заборону попадають неугодні для держави релігії, утверджуються нерівноправні міжконфесійні відносини. Проросійські за духом і буквою закони та практика їх застосування використовуються на окупованих територіях Донбасу і Криму, де людей переслідують за їх релігійні переконання.

На відміну від Росії, українське релігійне життя завжди вирізнялося багатоманітністю. Воно ніколи не було монотонним, одноманітним: в сусідах і в родичах могли опинитися люди різних релігій, з різними світоглядом і традиціями, які мирно уживалися на одній території, що враховувалося в повсякденному бутті. Людей іншого віросповідання не сприймали як іновірців, як опозицію віросповідній більшості. До них переважно ставилися терпимо.

Ось і нині це світоглядне і релігійне різноманіття засвідчується статистичними даними, які щороку надає Департамент у справах національностей і релігій Міністерства культури України про кількість релігійних організацій. Так, на 1.01.2019 р. в Україні зареєстровано **36 739 релігійних організацій** (в 1991 році їх було 12 962, в 2017 — 35 910). Відтак у порівнянні із 2017 роком в 2018 мали ріст релігійної мережі на 829 організацій. Серед цих організацій 35 162 — релігійні громади; 531 — монастир із 6794 насельниками; 83 братства, 368 місій; 204 — духовні навчальні заклади із слухачами стаціонару — 7939 (рік 2017 — 8438) і заочниками 9947 (11 223) — зменшення загалом протягом року на 1776; 13195 — недільні/суботні школи; 530 періодичних видань (з них: друкованих — 341, аудіовізуальних — 12, електронних — 167); 32 619 — служителів (з них 918 — іноземців, в 2017 був 341, цебто збільшення на 577, з яких 301 поляк в РКЦ).

За конфесійною ознакою релігійні організації розподілилися між християнством — 35 648 (з них православних — 19 652, католиків — 4772, протестантів — 9056, харизматів — 1572), ісламом — 277 (без Криму), іудаїзмом — 315, орієнтальними течіями — 98, національними релігіями — 186 та новітніми утвореннями — більше 100.

Територіально-релігійні організації розміщені так: Волинь — 3287 (8,9 %) організацій, Північ (в т.ч. Київ) — 5808 (15,8 %), Слобожанщина — 1636 (4,45 %), Поділ — 4191 (11,4 %), Закарпаття — 1977 (5,4 %), Буковина — 1350 (3,67 %), Галичина — 6542 (17,8 %), Центр — 3416 (9,3 %), Південь — 3138 (8,54 %), Подніпров'я — 2677 (7,3 %), Донбас — 2717 (7,4 %). Окремо рахуючи, 9 західних областей України мають 13 156 організацій (35,8 % релігійної мережі країни). Найбільша мережа в Львівській області — 3272, найменша — в Сумській — 602.

Не абсолютизуючи наведені дані щодо української релігійної мережі, яку щороку аналізує проф. А.Колодний [Колодний 2019: 7-10], у нас є підстави вважати, що Україна і далі плюралізується в релігійному сенсі, що її релігійна реальність насичена багатьма традиціями, а релігійне життя неодноманітне.

Збудований за роки української незалежності релігійний ландшафт в Україні є багатоконфесійним, специфіка його полягає у відсутності однієї домінуючої церкви, у наявності в межах однієї релігії декількох її напрямів. Цей поділ всередині кожної релігії — і рідновірства, і буддизму, й індуїзму, не кажучи вже про іудаїзм, християнство чи іслам — між різними напрямками — не є виявом якогось анархізму української людини, а постає від поваги до свободи вибору і права кожного на власний світогляд та віросповідність. В такому різноманітті релігій і церков українець справді здатний бути вільним і знайти відповідну його запитам систему переконань.

Але плюралізм загалом, а релігійний — зокрема, створює багато ліній напруги, точок конфлікту чи протистоянь. Разом з тим, саме завдяки плюралізму формуються площадки для діалогу, пошуку порозуміння, що виливається в спільні заяви, новаторські проекти, вироблення спільних позицій, з'яву міжконфесійних об'єднань тощо. Таке насичене життя утримує безліч викликів/запитань і небезпек.

Ми виділяємо два рівні небезпек — і не тільки для якоїсь однієї церкви чи конфесії, а для всіх релігійних організацій, для всієї країни — зовнішні і внутрішні. Про це детально йдеться в щойно виданій Відділенням релігієзнавства Інституту філософії НАН України книзі [Релігійна безпека/небезпека України 2019]. Серед основних **зовнішніх загроз/викликів** називаються наступні:

- втрата глобальної міжнародної безпеки, про що неодноразово говорив і писав Тімоті Снайдер [Snyder 2018];
- настання доби постправди, коли перекручуються факти, підмінюються смисли, коли свідомо знищуються первісні сенси, коли свобода слова розуміється як свобода фейків, коли маніпуляції свідомістю стають масовими, коли грають на емоціях, які формують громадську думку;
- відкрита агресія Росії проти України, реальна, а не віртуальна анексія Криму. Це не громадянська війна, як вважає Коломойський й іже з ним, бо ж там реально і щодня гинуть люди, які захищають неокуповану українську територію, на кордонах з якою скупчені російські війська з метою вторгнення;
- гібридна війна, яка ведеться на різних рівнях і в різних формах, війна тонкого плану, особливо масштабна інформаційна і високотехнологічна, в результаті якої, кажучи словами О. Забужко [Підсумки #ksf2019], бомбардуються не міста, а мізки, коли доводяться «до божевілля і масового самогубства цілі країни і народи», коли більшість не здатна прийняти адекватне рішення в інтересах власної безпеки;
- наявність Москви і Риму як релігійних центрів, які щодо релігійної України мають свої стратегічні плани, що не збігаються із українськими, а часто і прямо суперечать їм;
- поширення антиукраїнських світських і релігійних ідеологій та теорій («русский мир», «святая Русь», «колыбель трех братских народов», «євроазійство», «панславизм» та ін.);
- реванш праворадикальних сил в Європі та подекуди і в світі, формування і поширення нового типу тоталітаризму як такого суспільного устрою, який дозволяє навести порядок в державі, встановити сильну владу, контролювати всі сфери життя людини і спільноти;

- нинішні 2019-го вибори Президента України, поява нового типу кандидата в президенти як політичного симулякра, як віртуального образу, та пряма чи прихована участь в тій виборчій кампанії антиукраїнських сил тощо.

При визнанні наявності зовнішніх небезпек, не можна ігнорувати чи нехтувати **небезпеками внутрішніми**, про які українці часто забувають, виносячи назовні причини всіх своєї невдач чи проблем. А тут йдеться:

- про втрату великою кількістю українців ціннісних смислів свого існування;
- про «розвалену в голові картину світу» (О. Забужко);
- про внутрішній розбрат і ворожнечу, розкол, поділ між прихильниками Української України, розпад єдності суспільства, культивування індукції емоційного хаосу;
- про стан непевності, який переживає більша половина українців, щодо власної ідентичності, що проявляється у ставленні до української мови як державної, до Томосу як виразу нової ідентифікаційної релігійної матриці;
- про внутрішні протистояння в різних релігіях, зокрема православній, протестантській, ісламській, рідновірській, по лінії лояльності до української держави та орієнтації на закордонні центри;
- про нездоланні амбіції деяких релігійних лідерів тощо.

Тим не менш, шукаючи відповіді на озвучені виклики, приходиться знову-таки повертатися до світоглядних питань, оскільки від способу осмислення і форми розуміння світу залежить напрямок, яким потрібно рухатися.

Визначивши загрози, зокрема утвердження «русского мира», очевидно, що єдино можливим **шляхом протидії/протистояння** йому є:

- **по-перше**, розбудова свого українського світу як альтернативи поширенню «русского мира», що порекомендував предстоятель УГКЦ Святослав Шевчук, тобто утвердження суспільства, де панують українські цінності, українські візії, конструктивна зміна пострадянських стереотипів і форм взаємодії між людьми і суспільними структурами;

по-друге, відстоювання і утвердження релігійної свободи і плюральності релігійного життя в Україні. Про необхідність релігійної свободи згадують, коли з'являється небезпека переслідувань за релігійною ознакою, що буває не лише в тоталітарних і деспотичних країнах, але й в таких демократичних, як наша. Ми спостерігаємо часту зміну настроїв в суспільстві щодо тієї чи іншої релігійної організації. Навіть віросповідна більшість — православні може не сприйматися владою чи елітою. Тому, незважаючи на те, що православні складають 53,5 % загальної української мережі і представлені різними православними церквами, більшість має особливо дбати про збереження рівноваги в суспільстві. Крім того, монорелігійність ніколи не була характерною для України, а різноманіття релігій та їх носіїв завжди вирізняло українську духовну традицію, що забезпечувало відносний баланс різних сил і не давало можливості тоталітарного встановлення влади однієї церкви, а відтак і залежності держави від релігії і релігії від держави;

по-третє, Україна нині є носієм нових ідей і відповідних практик про відкрите православ'я, відкритий протестантизм, відкритий іслам тощо, коли та чи інша релігійна система не замикається на своїй традиції, а відкрита для спілкування із іншими інституціями — як секулярного, так і релігійного світу.

Ця відкритість вимагає, **по-четверте**, нового формату спілкування, який можливий лише через і у формі діалогу — діалогу церкви і держави, церкви і суспільства, церкви і церкви. Переважна більшість релігійних організацій через спеціальні відділи зв'язків із громадськістю успішно комунікують із соціумом, але не у всіх виходить це робити ефективно. Існуючі вже в Україні міжрелігійні об'єднання частково виконують функцію міжрелігійного діалогу, але Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) обмежилася кількістю членів 14, більше нікого не приймає до своїх лав, боячись втратити монополію на представництво своїх конфесій чи організацій. Якщо православні представлені у ВРЦіРО майже всіма своїми напрямками, то мусульмани та іудеї категорично проти своїх же братів по вірі в статусі членів ВРЦіРО. Інші міжрелігійні

корпорації («Собор», Всеукраїнська рада релігійних об'єднань (ВРРО), Міжхристиянський альянс тощо) не мають доволі ресурсів, щоб конкурувати із ВРЦіРО. Але чи є «Всеукраїнською» ВРЦіРО, якщо членство там не для всіх українських релігійних напрямів? Досвід України продемонстрував силу і вплив міжконфесійних об'єднань під час політичних криз (Майдани), де міжрелігійний діалог виступав як засіб розбудови громадянського суспільства;

- **по-п'яте**, держава має впевнено позиціонувати себе гарантом верховенства права і поваги до людської гідності, тобто будь-які зміни в державній політиці щодо церкви, законодавчі, виконавчі, судові, мають відбуватися у строгій відповідності до законів, а церкви (релігійні організації), як законслухняні юридичні особи, мають виконувати ці закони, або оскаржувати їх у встановленому законному порядку;
- **по-шосте**, нині в суспільних реаліях вже не так важливо релігійний ти чи нерелігійний, віруєш чи ні. Перед кожною особою чи спільнотою постає питання виживання, що вимагає консолідації різних позицій, різних світів. Треба рішуче відмовлятися від стереотипів, які тягнуться з тоталітарної атеїстичної доби, коли було прийнято умаляти, не визнавати або й взагалі не помічати релігію і церкву як фактори націо- і державобудівництва, вбачаючи в них гальмо історичного прогресу. Наша постсекулярна доба спростовує ігнорування цих чинників. Утвердження світського в житті людства не означає заперечення і заборону релігійного. Відомий американський соціолог релігії Хосе Казанова переконаний, що «релігійне» і «секулярне» завжди і усюди конститууються взаємно, одне через одне [Казанова 52]. Тому сьогодні українське націотворення неможливе без участі релігії і церкви, які активно входять в публічну сферу, впевнено позиціонують себе як важливі фактори в житті українців;
- **по-сьоме**, оскільки існує безліч викликів, кількість яких з кожним роком тільки зростатиме, тому треба формувати в суспільстві атмосферу довіри. В сфері суспільно-релігійних відносин має панувати стабільність, прогнозованість, законність, взає-

мопорозуміння і співпраця представників як релігій, так і держави, як світського, так і релігійного сегментів українського соціуму.

Snyder, Timothy. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, 2018.

Казанова, Хосе. Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація — Львів: Вид-во УКУ, 2019. — 348 с.

Колодний, Анатолій. Релігійна мережа України початку 2019 // Релігійна свобода. — 2019. — № 22. — С. 7—10.

Підсумки#ksf2019. Оксана Забужко, письменниця, філософ...// <https://www.youtube.com/watch?v=ТНУМ3viV9rs>.

Релігійна безпека/небезпека України. Збірник наукових праць і матеріалів. За ред. проф. А. Колодного. — Київ: УАР, 2019. — 316 с.